

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ В АСПЕКТІ ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ

LEGAL NATURE OF THE PRINCIPLE OF COMPETITIVENESS AND ITS PECULIARITIES IN THE ASPECT OF THE ACTIVITIES OF ADMINISTRATIVE COURTS

Шевчук С.М., здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

Стаття присвячена розкриттю юридичної природи принципу змагальності сторін як невід'ємної складової реалізації права особи на справедливий судовий розгляд публічно-правового спору. Акцентовано, що попри значений внесок вітчизняних науковців до розвитку проблематики ефективного забезпечення рівноправного ставлення до сторін у судовому процесі, принцип змагальності як невід'ємна складова реалізації права особи на справедливий судовий розгляд публічно-правового спору вимагає перегляду свого змісту. Щонайменше визначення його юридичної природи за сучасних умов може сприяти виявленню можливих порушень, а отриманні знання стануть в нагоді під час пошуку шляхів оптимізації адміністративного судочинства загалом.

Сформовано висновок, що наукова полеміка щодо сутності принципу змагальності поправу має своє місце в межах адміністративно-процесуальної галузі наукових знань, адже як правове явище він може бути складовою принципу рівності в аспекті представництва власних інтересів сторонами публічно-правового спору перед судом, так і визначатись фундаментальною засадою адміністративного судочинства, оскільки реалізуючись у межах загального змагального судового процесу (більшою мірою на етапі доказування) забезпечує можливість особам (в окремих випадках – зобов'язує) наводити аргументи, докази та підтверджувати доводи усіма не забороненими процесуальними способами задля того, щоб рішення суду максимально відповідало їхнім інтересам. Водночас однією з визначальних його особливостей також слід вбачати обов'язок здійснення інформаційного обміну між учасниками спору матеріалами справи, тим самим забезпечуючи один одному рівні умови для конфронтації.

Ключові слова: адміністративні суди, засади судочинства, захист суб'єктивних прав та інтересів, змагальний судовий процес, принцип змагальності, принципи адміністративного судочинства.

The article is devoted to the disclosure of the legal nature of the principle of adversariality of the parties as an integral component of the realization of a person's right to a fair trial of a public legal dispute. It is emphasized that despite the significant contribution of domestic scientists to the development of the problem of effective provision of equal treatment to the parties in the legal process, the principle of competition as an integral component of the realization of the right of a person to a fair trial of a public legal dispute requires a review of its content. At least the definition of its legal nature under modern conditions can contribute to the detection of possible violations, and the knowledge gained will be useful when looking for ways to optimize administrative proceedings in general.

The conclusion was formed that the scientific controversy regarding the essence of the principle of adversariality of the amendment has its place within the administrative-procedural field of scientific knowledge, because as a legal phenomenon it can be a component of the principle of equality in the aspect of the representation of one's own interests by the parties to a public-law dispute before the court, and can be defined as a fundamental basis of administrative proceedings, since being implemented within the general adversarial judicial process (mostly at the stage of evidence) provides an opportunity for persons (in some cases - obliges) to present arguments, evidence and confirm arguments by all non-prohibited procedural methods in order for the court's decision to be maximally corresponded to their interests. At the same time, one of its defining features should also be considered the obligation to carry out information exchange between the participants in the dispute on case materials, thereby providing each other with equal conditions for confrontation.

Key words: administrative courts, principles of judicial proceedings, protection of subjective rights and interests, adversarial judicial process, principle of adversarial proceedings, principles of administrative proceedings.

Постановка проблеми. Європейський суд з прав людини говорить про судовий процес, як про процес, побудований на принципі змагальності, що загалом трактується як справедливий і відкритий розгляд протягом розумного строку незалежним і безстороннім судом [1, с. 217]. Тому не викликає подиву той факт, що згідно з чинним вітчизняним законодавством змагальність сторін є однією з основних засад (принципів) адміністративного судочинства, – тих абстрактних правил, які спрямовані на забезпечення справедливого розгляду й вирішення адміністративних справ. Слід враховувати, що загалом втілення принципів у судочинство забезпечує його якість, а також законність та обґрунтованість судових рішень. Принципи адміністративного судочинства також є інструментом, за допомогою якого усуваються прогалини в правових нормах, та орієнтиром для тлумачення норм законодавства про адміністративне судочинство. Саме за допомогою принципів, шляхом втілення їх у судочинство адміністративні суди здатні виконувати покладений на них обов'язок щодо захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень [2, с. 73; 3, с. 283].

Однак примітним є те, що вчені досі не мають єдиного підходу до визначення змагальності, виділяють її окремі елементи, зосереджуючи визначення на структурному

поділі учасників процесуальних відносин, розмежуванні їх функцій або переліченні прав сторін, виокремлення повноважень суду. Статус змагальності коливається від заперечення її самостійності до виокремлення змагального типу ведення судового процесу [4, с. 86].

Тому **метою цієї статті** є розкриття юридичної природи принципу змагальності сторін як невід'ємної складової реалізації права особи на справедливий судовий розгляд публічно-правового спору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Означена проблематика є предметом досліджень різних вчених, юристів та спеціалістів як загальнотеоретичного профілю, так і галузевого, у тому числі – у сферах адміністративного права та судочинства. Окремо слід виділити зокрема таких як: П. Баранчик, С. Ківалов, Ю. Клименко, Ю. Мирошниченко, Р. Міліціанов, Г. Тимченко, Т. Фулей, Н. Шевцова. Однак попри їхній значений внесок до розвитку проблематики ефективного забезпечення рівноправного ставлення до сторін у судовому процесі, принцип змагальності як невід'ємна складова реалізації права особи на справедливий судовий розгляд публічно-правового спору вимагає перегляду свого змісту. Щонайменше визначення його юридичної природи за сучасних умов може сприяти виявленню можливих порушень, а отриманні знання стануть в нагоді під час пошуку шляхів оптимізації адміністративного судочинства загалом.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, змагальність є різновидом активності зацікавленої особи [5, с. 11]. Р. Міліціанов уточнює, що термін «змагальність» походить від слова «змагання», – це боротьба, суперництво за досягнення переваги, кращого результату у вирішенні конфлікту [4, с. 85]. Тому логічними є роздуми Г. Тимченка, який стверджує, що: «змагальність – це один із способів вирішення правових конфліктів» ... «термін «змагальність» точніше всього віддзеркалює одну із істотних рис процесу» ... «в змагальному судочинстві вирішення справи відбувається лише внаслідок процесуальної боротьби двох суб'єктів, які протистоять один одному» [6, с. 111].

На нашу думку, ідея щодо того, що принцип змагальності є самостійним в аспекті його фундаментальних складових має ширше розуміння порівняно з отождивленням його змагальним процесом. Зокрема у першому випадку йдеться не тільки про те, що особи, зацікавлені в результаті справи, вправі відстоювати свою правоту в спорі шляхом подання доказів та участі в дослідженні доказів, наданих іншими особами а й висловлювати свої думки з усіх питань, що підлягають розгляду в судовому засіданні [5, с. 11]. Своєю чергою, основне в змагальному процесі – бути ознайомленим та мати можливість коментувати (спростовувати) докази, пред'явлені іншою стороною [1, с. 223]. Тобто зазначений принцип реалізується в процесі доказування [3, с. 285]. Таке його формулювання відповідає практиці Європейського суду з прав людини, який переконаний, що реалізація положень цього принципу надає можливість сторонам судового процесу ознайомитися та прокоментувати всі докази з метою вплинути на рішення суду [7] й тим самим зберегти ідею справедливого судового розгляду. Й загалом Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на важливості для справедливого судового розгляду здійснення доказування в межах змагальної судової процедури [1, с. 231].

Відповідно, можемо узагальнити, що різниця між змагальним процесом та принципом змагальності об'єктивується такими положеннями: 1) змагальність як принцип судочинства є одночасно гарантією та безпосереднім правом/обов'язком особи відстоювати свою позицію, наводити доводи, докази та аргументи, а також інформувати інших учасників справи про наявний доказовий базис її правоти, тобто це законодавчо закріплена рівна можливість для сторін спору бути вислуханими, а також належно інформованими про наявні матеріали справи, які впливають на хід її судового розгляду; 2) змагальний процес є практичною реалізацією принципу змагальності, що репрезентує конфронтацію між сторонами, ведення «процесуальної гри» щодо виявлення істини у справі. Таке протистояння має на меті забезпечити надійність доказів, але це процедурна, а не матеріальна гарантія; воно зобов'язує забезпечити не надійність доказів, а те, щоб надійність оцінювалася певним чином [8] – суддею за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на їх безпосередньому, всебічному, повному та об'єктивному дослідженні всіх обставин справи [9].

Слід враховувати, що для того щоб захистити особу від свавілля, недостатньо забезпечувати формальну можливість мати змагальне провадження [1, с. 39], необхідно створити належні умови її реалізації. Тобто формальне закріплення засади змагальності сторін ще не означає, що провадження в дійсності є таким. У цьому плані визначальним є реальний обсяг повноважень, що надані кожній із сторін. Звичайно, що сторони не можуть користуватися рівними процесуальними правами та виконувати ті ж самі процесуальні обов'язки, інакше діяльність сторін була б тотожною та дублювала одна одну, що суперечило б самій суті змагального провадження. Однак, недопустимою є й протилежна ситуація, коли одна із сторін має явні процесуальні переваги, таким чином «обеззброюючи»

іншу. Повинен бути дотриманий розумний баланс повноважень кожної із сторін, коли сторона, не маючи реального права здійснити на власний розсуд певну процесуальну дію, може компенсувати такий недолік через застосування іншого процесуального механізму [1, с. 218].

Таким чином, принцип змагальності забезпечує повноту дослідження обставин справи та покладає тягар доказування на сторони. Водночас цей принцип не створює для суду обов'язок вважати доведеною та встановленою обставину, про яку стверджує сторона. Таку обставину треба доказувати таким чином, аби реалізувати стандарт більшої переконливості, за яким висновок про існування стверджуваної обставини з урахуванням поданих доказів видається вірогіднішим, ніж протилежний [10]. Тобто певна обставина не може вважатися доведеною, доки інша сторона її не спростує (концепція негативного доказу), оскільки за такого підходу принцип змагальності втрачає сенс [11; 12].

Для адміністративного судочинства це загальне правило не є застосовним повною мірою, адже його розуміння хоч і зводиться до права особи подавати якісь докази, доводи тощо, проте це не звільняє суб'єкта владних повноважень від обов'язку доведення [13] правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності [9] (окрім випадів, визначених частиною першою статті 266¹ КАС України).

Зазначаючи більш спеціалізовано, слід вказати, що принцип змагальності як основа адміністративного судочинства знайшов своє відображення у статті 9 КАС України. Згідно з формулюваннями її положень принцип змагальності сторін, принцип диспозитивності та принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі є взаємопов'язаними. Сперечатись з цією позицією сенсу немає, адже це імперативні, безумовні, універсальні, керівні положення, які визначають порядок порушення та розгляду справи адміністративним судом, процесуальну діяльність суду та інших учасників процесу щодо руху справи у суді [14, с. 16]. Окрім того, можна зробити висновок про те, що у адміністративних судах процес є змагальним з поєднанням елементів розшукового процесу. Цими елементами є право суду з власної ініціативи вилучити докази, яких, на думку суду, не вистачає, адже загалом змагальність у адміністративному процесі ґрунтується на особистій автономії сторін. Тобто збирання і підготовка усього фактичного матеріалу для вирішення спору між сторонами покладається законом на сторони. Суд при цьому зобов'язаний вирішити спір на підставі і у відповідності з тим матеріалом, який надали сторони. Суд, таким чином, тільки робить оцінку фактичного матеріалу, наданого сторонами, не здійснюючи самостійно збирання такого матеріалу. Сторони у такому процесі наділені процесуальними правами і є суб'єктами доказової діяльності [5, с. 12].

З огляду на це іноді принцип змагальності сторін абсолютизується і в свідомості юридичної спільноти протиставляється активності суду. Прибічники так званої чистої змагальності сприймають суд як такого собі рефері, який уважно, але пасивно стежить за протиборством учасників процесуального поєдинку, щоб після його закінчення проголосити переможця. Будь-яка активність суду розцінюється ними як зазіхання на принцип змагальності, прояв суддею зацікавленості у вирішенні справи на користь однієї зі сторін. Їхні опоненти відстоюють право суду на певну ініціативу в доказовій діяльності, детерміновану обов'язком правильного вирішення справи й ухвалення законного та обґрунтованого рішення. Квінтесенцією полеміки є питання: повинен суд встановлювати істину в справі чи визначати переможця в змаганні й таким чином вирішувати справу на підставі наданих сторонами доказів. Відповідь на це питання визначається головною метою правосуддя [15] – захист порушених, оспорюваних прав, свобод, які належать безпосередньо особі, що звер-

тається до суду щодо їх захисту [16]. Відповідно суб'єкт владних повноважень має довести правомірність своїх дій (бездіяльності) щодо конкретної особи, тоді як остання необмежена можливістю обґрунтувати перед судом свою переконаність у неправомірності втручання суб'єктів владних повноважень у її права та свободи [16]. Таким чином, завдання адміністративного суду оцінити докази задля винесення обґрунтованого і справедливого судового рішення. Проте досвід показує, що не в усякому спорі (змаганні) народжується істина. Існує низка об'єктивних і суб'єктивних взаємозумовлених факторів, що унеможливають змагальний процес у, так би мовити, рафінованому вигляді [15].

Висновки. Підводячи підсумок дослідження, можемо сформулювати такі висновки:

1) принцип змагальності в адміністративному судочинстві та судовий процес, що побудований на його основі – різні правові явища, різниця між якими обумовлюється матеріальним та процесуальним характером;

2) співвідношення загального змагального процесу та принципу змагальності сторін в адміністративному судочинстві можна схарактеризувати як складне; частини від цілого, що відображають різні аспекти належної судової процедури, де перший є її практичною реалізацією, що ґрунтується на праві особи безпосередньо чинити вплив

на внутрішнє переконання судді в аспекті постановлення ним справедливого судового рішення шляхом представлення своїх інтересів та доведення своєї правоти;

3) юридична природа принципу змагальності сторін в аспекті адміністративного судочинства має порівняно іншу структуру, аніж його сутність в загальному аспекті чи у розрізі інших галузевих напрямів.

Отже, наукова полеміка щодо сутності принципу змагальності поправу має своє місце в межах адміністративно-процесуальної галузі наукових знань, адже як правове явище він може бути складовою принципу рівності в аспекті представництва власних інтересів сторонами публічно-правового спору перед судом, так і визначатись фундаментальною засадою адміністративного судочинства, оскільки реалізуючись у межах загального змагального судового процесу (більшою мірою на етапі доказування) забезпечує можливість особам (в окремих випадках – зобов'язує) наводити аргументи, докази та підтверджувати доводи усіма не забороненими процесуальними способами задля того, щоб рішення суду максимально відповідало їхнім інтересам. Водночас однією з визначальних його особливостей також слід вбачати обов'язок здійснення інформаційного обміну між учасниками спору матеріалами справи, тим самим забезпечуючи один одному рівні умови для конфронтації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.
2. Шевцова Н. Застосування принципів диспозитивності та офіційності в адміністративному судочинстві. *Право і Безпека*, 2009. № 4. С. 72–75.
3. Клименко Ю. Особливості застосування принципів адміністративного судочинства під час розгляду та вирішення митних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2020. №8. С. 282–286.
4. Міліціанов Р. Змагальність сторін як основна конституційна засада судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право, 2015. Вип. 30(1). С. 85–88.
5. Ківалов С. Принципи адміністративного судочинства України як основоположні засади формування адміністративної юстиції. *Актуальні проблеми держави і права*, 2005. С. 5–18.
6. Тимченко Г. Зміст змагальності у сучасному цивільному процесі. *Право України*, 2005. № 5. С. 111–114.
7. Рішення ЄСПЛ від 30.10.1991 р. у справі «Боржерс проти Бельгії» (Borgers v. Belgium), § 24, серія А № 214-В.
8. United States v. Bench, 82 MJ 388. URL: <https://www.armfor.uscourts.gov/digest/IB3.htm>
9. Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20200628#Text>
10. Постанова Верховного Суду від 02 жовтня 2018 року у справі №910/18036/17. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77112562>
11. Постанова Верховного Суду від 23 жовтня 2019 у справі №917/1307/18. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85211537>
12. Концепція негативного доказу: постанова Верховного Суду 27 травня 2020 року №2-879/13. *Закон і бізнес*, 2020. URL: <https://zib.com.ua/ua/143771.html>
13. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя в адміністративному судочинстві». К.: ВАІТЕ, 2016. 116 с.
14. Баранчик П. Принципи адміністративного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2012. 19 с.
15. Мирошниченко Ю. Неконкурентна змагальність. *Правосуддя*, 2020. Вип. 19-20 (954-955).
16. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Карякіна Едуарда Сергійовича, товариства з обмеженою відповідальністю [...] від 24.06.2020 № 6-п(II)/2020. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06p710-20#Text>